

Kent Biçimi Araştırmalarında Karşılaştırmalı Analiz Yöntemleri: İstanbul Tarihi Yarımadası Örneği

Aslı KOÇ, Ayşe Sema KUBAT

İstanbul Teknik Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü
devecioglu@itu.edu.tr, kubat@itu.edu.tr

Özet: İstanbul’un tarihi çekirdeğinin morfolojik dönüşümünün incelendiği bu çalışmada; Tarihi yarımadanın kentsel biçiminin, din ve kültürün etkisi altında geliştiği ve bu etkilerin kentin sembolik öğelerini de oluşturduğu gerçeğinden hareketle, tarihi yarımadanın en önemli sembolik unsurlarından olan külliye ve çevresindeki mahalle dokularının üzerinde yoğunlaşmıştır. Seçilen alanların tarihi yarımadanın silüetinde etkin olmalarının yanısıra; Roma, Bizans, Osmanlı dönemlerine ait birçok anıt eser, yer altı ve yerüstü zenginliklerini de barındırıyor olmaları önemlidir. Kentsel morfoloji, kentlerin fiziksel formunu analiz eden bir yaklaşımdır. Morfolojik değişim, sosyal ve ekonomik bağlamlarla meydana gelmekte, şehrin yapılanması ve mimari dokusu üzerinde doğrudan etkisi bulunmaktadır. Bu bağlamda bu çalışmanın amacı, farklı medeniyetlerin kent biçimi üzerindeki yansımalarını araştırmak ve değişen mekânların morfolojik yapı üzerindeki etkilerini belirlemek üzere; sokak, parsel ve yapı dokusu üzerindeki değişim sürecini, çeşitli ve karşılaştırmalı yöntemler eşliğinde kavramayı ve sonuçlar üretmeyi amaçlamaktadır. Tarihi yarımada içerisinde seçilen özgün karaktere sahip olan kentsel alanların biçimsel değişimleri, farklılıkları ve benzeşen özellikleri; Kentsel Morfoloji alanında önemli katkılar sağlamış coğrafyacı ve plancılardan oluşan “Conzen ekolü’nün düşünce tarzı”; bina tipolojilerinden yola çıkan “Moudon’un yaklaşım tarzı”; ve kent biçimi çalışmalarına matematiksel bir yorum kazandıran “Mekânsal Dizim yöntemi”, gibi farklı kentsel morfoloji yöntemleri ve yaklaşımları kullanılarak analiz edilmiş ve yorumlanmıştır. Ayrıca, tarihi haritaların sayısallaştırılması ve daha sonrasında farklı dönemlerin katmanlar halinde görüntülenebilmesi ve analiz edilebilmesi için Tarihi belgeleri inceleyen Coğrafi Bilgi Sistemleri (Historical GIS) aracı olarak kullanılmıştır. Bu çalışmanın, kentlerin morfolojik değişimini farklı yöntemler kullanarak karşılaştırmalı olarak değerlendiren ilk girişim olduğuna, bu yönü ve elde ettiği sonuçları ile Kent Morfolojisi alanına katkı sağlayacağına inanılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kentsel morfoloji, kentsel biçim, kent tarihi, mekansal dizim yöntemi (space syntax), İstanbul.

Giriş

Kent, kentlerin morfolojik çeşitliliğini oluşturan fiziksel, sosyal ve doğal yapının bir arada bulunduğu yerleşim birimleridir. Tarih boyunca kentler, fiziksel ve sosyal yapısının evrimi ile değişmeye devam etmiştir. Kentin morfolojisi; kültür, toplum ve yaşayan halkın günlük faaliyetlerinden etkilenen fiziksel form ve yapının devamlılığının sonucu olarak meydana gelmektedir. Bu nedenle kentsel morfoloji, kentsel biçimin kontrol edilmesi ve yeni kentsel çevrenin gelişimi için önemli bir konudur.

Bir yerleşim yeri olan kent, bireysel ve küçük grup etkinliklerinin bir araya geldiği bir birikim ve sentezdir (Conzen, 1960). Sosyal ve ekonomik güçlerin oluşturduğu ve kültürel etkilerin yönlendirdiği bir oluşumdur (Moudon, 1997). Kentsel morfoloji, kentlerdeki insan davranışlarının ve tarihsel gelişiminin aydınlatılmasında yaşanan değişimleri anlamak için bilimsel bir yaklaşımdır. Bernard Gauthiez’e göre, 1980’li yıllardan bu yana, kentsel biçimin analizinde, tarihsel yaklaşım çerçevesinde çeşitli yöntemler kullanılmaktadır (Gauthiez, 2004). Kentsel morfoloji, mimarların, planlamacıların, coğrafyacıların, tarihçilerin veya arkeologların dahil edildiği multidisipliner bir araştırmadır. Bu konuyla ilgilenen araştırmacılar, kentin gelişimini çeşitli bileşenlerine ayırarak araştırırlar. Morfolojik analizlerin ana unsurları, kentsel yapıdaki değişimin ana yapısı ve yansımaları olarak görülen binalar, parseller, sokaklar ve anıtlardır.

Bu çalışma kenti sosyal ve fiziksel bir olgu ve kültürel güç olarak inceleyerek kentsel biçimdeki farklı morfolojik yaklaşımlara karşılaştırmalı araştırmalar ve entegre yaklaşımlar sunmaktadır. Bu araştırmaya konu olan morfolojik çalışmaların önemi, İstanbul’un Tarihi Yarımadası örneği ile açıklanmaktadır. Fiziksel ve sosyal dokusunun yıllar içinde değişmesine rağmen, bu çalışma kapsamında, eski yerleşim bölgeleri ve dini kompleksleri içeren alan, kentsel morfolojiye farklı yöntemler kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışma kapsamında belirlenen üç farklı yaklaşım (Conzen okulu, mekan dizim yönemi ve tipomorfolojik analiz teknikleri) kentsel biçimdeki değişimleri, farklılıkları ve benzerlikleri ortaya koymada yardımcı olmuştur. Ayrıca, Coğrafi Bilgi Sistemleri, tarihi veritabanını dijitalleştirmek, düzeltmek ve oluşturmak için bir araç olarak kullanılmıştır. Bu çalışmanın amacı, farklı uygarlıkların kentsel biçim üzerindeki yansımalarını araştırmak ve mekanların değişimini ortaya koymak amacıyla morfolojik yapılarını analiz etmektir.

Yöntem

Çalışmanın yöntemi üç farklı analiz tekniğine dayanmaktadır: Conzen okulunun geliştirmiş olduğu kent plan analizi ve morfolojik bölgelemeler, mekan dizimi yöntemi ile kent dokusu değişiminin kantitatif bir yöntemle ortaya konması ve bu iki analizin karşılaştırılarak sonucunda belirlenen alan üzerinde tipomorfolojik analizlerin uygulanmasıdır.

Conzen’e göre kent, yapılaşmış alanın topografik bir düzenlemesi ve onun yapay özellikleri olarak tanımlanabilir (Conzen, 1960). Conzen, kentsel morfolojinin anlaşılabilmesi için detaylı şehir plan analiz yöntemi geliştirmiştir. Bu yöntem ile şehir planının daha iyi anlaşılabilmesi için şehri; sokak sistemi, arsa düzeni ve yapı örüntüsü elemanlarına ayırarak analiz etmiştir (Conzen, 2004).

1970’lerin sonuna doğru geliştirilen mekan dizimi, fiziksel ve sosyal ilişkileri dikkate alarak mekansal konfigürasyonu anlamaya çalışan bir tasarım aracıdır (Hillier, 1996). Çevreyi yapılarla sınırlı bir boşluk olarak değerlendiren bu yaklaşım mekânsal ve sosyal ilişkileri anlamak, nesnel olarak şehri okumak ve insanların bir araya gelme potansiyelini araştırmaktır. Mekan dizimini diğer yöntemlerden ayıran en önemli unsur hem kentsel hem bina ölçeğinde uygulanabilmekte ve kendi içlerindeki ilişkiyi ortaya koyabilmektedir (Oliveira, 2015). Mekansal ağın temsili ve mekânın matematiksel bir açıklaması olan bu yöntem kentsel biçimin temel unsurlarını tanımlamaktadır.

Tipomorfolojik analizler için kaynak olarak kullanılan Moudon’un çalışmalarında bu yaklaşım, yapısal (kat adedi, inşaat özellikleri, durumu, yaşı vb.), ve kentsel (yapı dokusu parsel dokusu, yapı-parcel ilişkileri, yapı adaları vb.) özellikleri araştırmaktadır.

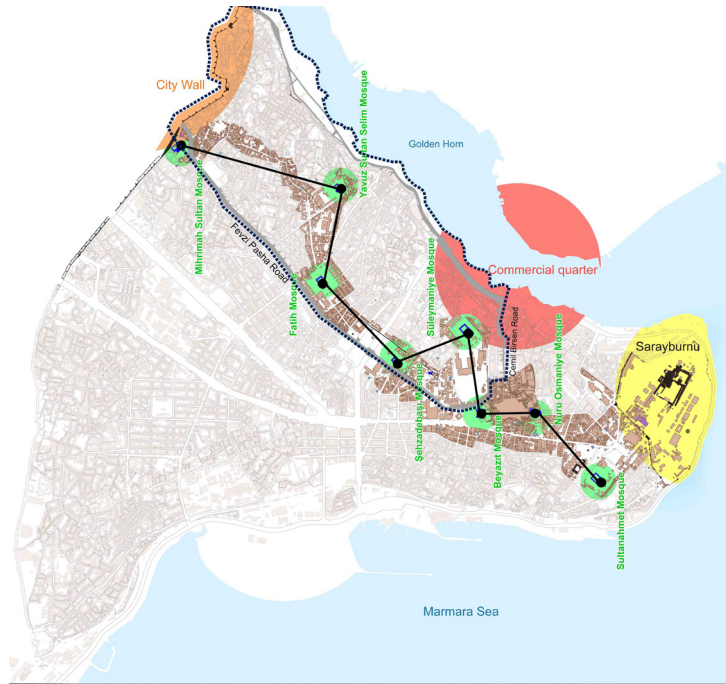

Kenti analiz etmek için, bina kullanım türleri, binaların şekil-zemin ilişkisi, bina yüksekliği ve parsel dokusu gibi kavramsal haritalar geliştirilmiştir. Bunların her biri, farklı zaman aralıklarına göre analiz edilmektedir. Aynı harita türünü kullanarak ancak farklı zaman dilimlerinden yola çıkarak, kentsel örüntüdeki değişiklikler kolayca ortaya çıkarılabilmektedir (Moudon, 1982).

Çalışma Alanı

Araştırma alanının seçimi üç ana kritere dayanmaktadır. İlk olarak, önemli tarihsel olayların bir yansıması olarak devam eden fiziksel yapıların yoğun olarak bulunduğu alanlar morfolojik bir çalışma olarak gerekli görülmüştür. Ardından kentsel biçimlerin tarihsel tabakalaşma dizisi olarak zengin birikiminin yansıması olan alanlar seçilmiştir. Son olarak bu alanlarda üst ölçekten parsel detayına kadar tarihsel verilerin kullanılabilirliği göz önünde bulundurularak çalışma alanına karar verilmiştir.

Seçilen alan kuzeyde Haliç, güneyde Fevzi Paşa yolu, batıda şehir surları ve doğuda Cemil Bırsel yolu ile sınırlandırılmıştır. Seçilen alanın Galata ile bulunduğu bölgede Osmanlı döneminde oluşan ticaret fonksiyonları günümüzde de devamlılığını sürdürmektedir. Fevzi Paşa yoluna bakan bölgenin güney tarafı Cumhuriyet döneminde gelişmiş bir ticaret alanıdır. Ayrıca, bölgenin doğu-batı doğrultusu, Süleymaniye Camii, Fatih Camisi, Yavuz Sultan Selim Camisi ve Mihrimah Sultan Camii gibi dini komplekslerin yoğunlaştığı bölgedir (Şekil 1).

Şekil 1. Çalışma alanı.

Ölçüm ve Analiz Sonuçları

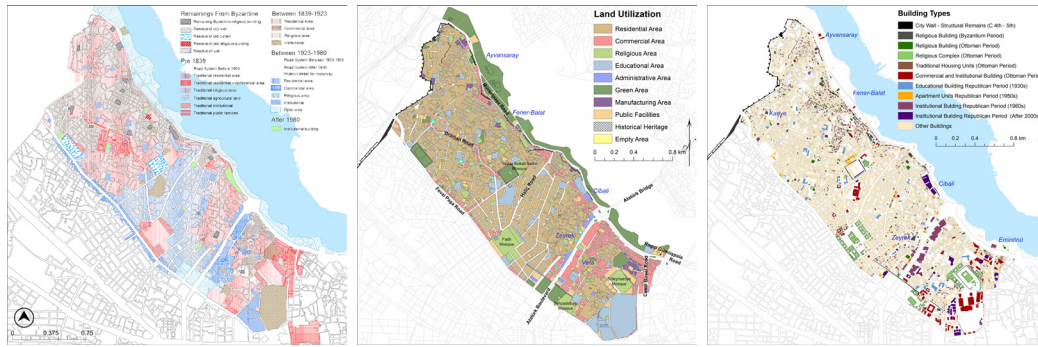
Farklı uygarlıklar tarafından yönetilen Tarihi Yarımada'nın zengin kent dokusu farklı kültürlerden etkilenmiş ve katmanlaşarak günümüze ulaşmıştır. Roma, Bizans ve Osmanlı

imparatorlukları yaklaşık 16 asır boyunca varlığını sürdürmüşlerdir. Dolayısıyla, o dönemlere ait kentsel biçimleri yansıtan planimetrik ve kartografik çalışmalar bu araştırma için iyi birer kaynak olmuşlardır. Fransız araştırmacıları tarafından hazırlanan Pervititch haritaları 1922 ve 1945 yılları arasında çizilmiş en detaylı planlardan birisidir. Bu haritalar Tarihi Yarımada'nın geçirdiği doğal afetler sonrası sigorta planı olarak çizilmiştir ve detaylı bir içeriğe sahiptir. Cadde adları, sokak dokusu, bina zemin planı, bina inşaat malzemesi, kat sayısı, parsel dokusu ve anıt eserlere ait detaylı bilgilere yer veren bu haritalar 1/500 ve 1/1000 ölçekli olarak çizilmiştir. Bu çalışma kapsamında Pervititch haritaları (1922-1945) ve günümüz halihazır haritası (2016) kullanılarak morfolojik analizler uygulanmıştır.

Kent Plan Analizi

Conzen yaklaşımı, sokakları ve sokak sistemlerini, arazi kullanımı ve parsel dokularını içeren analiz yaklaşımını ve bu özellikler içindeki yapı düzenlerini analiz etmek için kullanılan sistematik bir yöntem sunmaktadır (Conzen, 1960). Bu yöntem kentsel elemanların fiziksel gelişiminin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Bu sayede şehir planının mevcut yapısı tarihsel gelişimi araştırılarak açıklanabilmektedir. Buna göre çalışma alanını içeren Tarihi Yarımada'nın kent dokusu yıllar içerisinde geçirdiği büyük yangınlar ve depremler sonucu, kent dokusunun yeniden düzenlenmesi ve gelecek planlama kararları ile değişmiştir.

Şekil 2. Kent plan analizi; genetik plan tipleri, arazi kullanımı, yapı tipleri.

Şekil 2'deki haritalarda çalışma alanı genetik plan tipleri, arazi kullanımı ve yapı tiplerine ayrılarak analiz edilmiştir. Bu analize göre, çalışma alanının en batısında bulunan Blachernae bölgesindeki sokakların kent surlarına doğru devam etmediği ve kent surlarına paralel bir yol ile sonlandırıldığı görülmektedir. Ayrıca Fener-Ayrıca yangınlar sonrasında yapılan düzenlemeler ile Ayvansaray, Fener-Balat, Cibali ve Unkapanı bölgelerinin ızgara sistemli olarak yeniden düzenlendiği görülmektedir. Sokak dokusundaki bu parçacık uygulamalar ızgara sistemli yeni dokunun ve organik olarak oluşmuş olan eski dokunun yan yana gelişmesine neden olmuştur. Cumhuriyet sonrası bütüncül olarak ele alınan Fatih Camii ve çevresi tamamen ızgara sistemli olarak tasarlanmış ve çevresinde bulunan organik dokuyla bütünleştirilmeye çalışılmıştır. Tarihi Yarımada'nın en eski anayolu olan Drama yolu Kariye 'den başlayarak Yavuz Sultan Selim Camii'ne doğru uzanmakta ve halen önemini korumaktadır. Çalışma alanı içerisindeki sokak dokusuna ait en önemli değişiklik, Fevzi Paşa caddesinin açılması olmuştur. Edirnekapı'dan başlayıp Fatih Camii'nin güneyinden geçerek Beyazıt meydanına bağlanan bu ana yol 1950 yılında ana yol motorlu taşıtların kent içerisinde daha iyi hareket edebilmesini sağlamak amacıyla düzenlenmiştir. Fevzi Paşa yolunda yol genişletme çalışmaları nedeniyle tarihi binalar ve surların bir kısmı yıkılmış olsa da, yapı adaları ve parseller eski biçimini korumuştur. Ayrıca, 1950 yılında

gerçekleştirilen Atatürk Bulvarı inşaatı, bulunduğu alandaki kentsel dokunun değişmesine neden olmuş ve çevresinde yeni yapı adaları oluşturulmuştur. Yeni yapı adalarında modern mimarinin en önemli örneklerinden İMÇ ve Sigorta binaları inşa edilmiştir.

Morfolojik Dönemler

Conzen yaklaşımının ortaya koyduğu en önemli kavramlardan biri morfolojik dönemlerdir. Kentsel biçimdeki değişimleri gösteren sosyal ve ekonomik kalkınma sürecidir. Önemli kültürel dönemlerin evrimini gözlemlemeye izin verir. Kültürel dönemlerin değişmesi sonucu bölgeler çeşitlenir. Kentin gelişimi boyunca her dönem kendi oluşumunun parçalarını bırakır. Bu sayede morfolojik dönemler, farklı dönemlerin sonucu olarak kültürel tarihi temsil eder. Tarihi Yarımada, Bizans (330-1453), Osmanlı (1453-1923) ve Cumhuriyet dönemi (1960'lardan önce ve 1960'lardan sonra) olmak üzere üç farklı morfolojik döneme sahiptir. Bizans dönemi, antik Roma ve Doğu Roma İmparatorluğu'nun devamı olarak başlamıştır. Birçok kentsel biçim; imparatorluk sarayı, hipodrom ve forumlar Bizans İmparatorluğu'ndan önce inşa edilmiş olmasına rağmen, yeni şehir surları (Theodosius duvarı) ve Blachernae saray kompleksi 5. yüzyılda inşa edilmiş ve günümüze kadar gelebilmeyi başarmıştır. Bizans dönemi, etkili kent planı ve büyük yapılara sahip olmasına rağmen bu döneme ait yeterli kartografik kayıt bulunmamaktadır. Bizans imparatorluğunun fethinden sonra başlayan Osmanlı dönemi kente yeni bir biçim kazandırmıştır. İslami kültürün hakim olduğu ve bu doğrultuda yeni yapılar ve kent sistemleri inşa edilen Tarihi Yarımada, geçirdiği doğal afetler ile de oldukça etkilenmiş ve kent biçimi bu doğrultuda değişmeye başlamıştır. 1923 yılı Cumhuriyetin ilanından sonra yeni bir dönem başlamıştır. Eski kent merkezi olarak adlandırılan Tarihi Yarımada yoğun göç ve yapılaşma sonucunda büyük bir baskı altına girmiştir. Anadolu'dan İstanbul'a gelen göç akımı, bölgenin sahip olduğu tarihi dokusunun değişiminde önemli rol oynamıştır. Bu dönemde yeni tip konut alanları inşa edilmiş, var olan eski konut tiplerine ise yeni eklemeler yapılarak konut tipleri değiştirilmiştir. Bu dönemin en önemli planlama hareketleri, yol ağlarına yapılan müdahaleler olmuştur. Bu doğrultuda doğu-batı ve kuzey-güney doğrultusunda yeni bulvarlar inşa edilmiş, mevcut ana caddeler ise genişletilmiştir (Kuban, 2009). Bugün Tarihi Yarımada, Theodosius duvarını aşan devasa bir alana yayılmıştır. Nüfus artışı ve yeni planlama kararları hızla şehirleşmeye yol açmıştır.

Morfolojik Çerçeve

Morfolojik çerçeveler, plan ve topografik özellikler kullanılarak geliştirilmiştir. Çalışma alanında, hem organik hem de ızgara sistemleri kent içerisinde yan yana ancak birbirine geçmemiş şekilde bulundurmaktadır. Bizans döneminde inşa edilen surlar doğrusal olarak kentin sabitleme hattını (fixation line) oluşturmaktadır. Kent duvarı ile sınırlandırılmış olan alan İstanbul'un eski kent merkezi olan Tarihi Yarımada'yı çevrelemektedir. Surların dışı Tarihi Yarımada ile tamamen farklı bir dokuda gelişmiştir. Çalışma alanı içerisinde yer alan yeni gelişmiş ana yol (Feyzi Paşa yolu) ve eski ana yolun (Draman yolu) etrafında ticari alanlar bulunmaktadır; ayrıca bu doğrultularda külliye, kurumsal kullanım ve karma kullanım alanları da yer almaktadır. Tarihi Yarımada'nın sokak dokusu üzerinde kent surlarının etkisi olmadığı görülmektedir. Bu alandaki sokak dokusu doğal afetler (özellikle yangınlar) sonrasında daha kolay ulaşım sağlayabilmek için ızgara düzeninde tasarlanmıştır. Ancak bütüncül bir planlama olmadığından bu düzenlemeler kent dokusunda parçalı bir şekilde yer almaktadır. Tarihi Yarımada ilk olarak tepelerden gelişmeye başlayıp ardından sahil

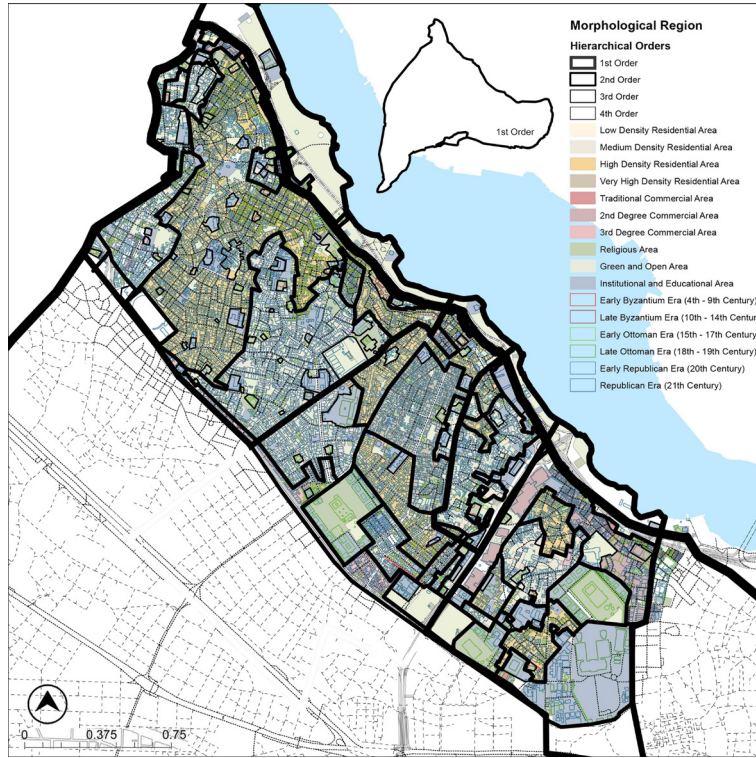
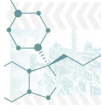

şeridi boyunca gelişimine devam etmiştir. Osmanlı döneminde ve Cumhuriyet döneminde mevcut biçimine ulaşmıştır.

Morfolojik Bölgeler

Conzen’in bu sistematik yaklaşım çerçevesinde genetik plan tipleri, tarihi bina tipleri ve arazi kullanımlarını incelenerek; bunların sentezi ile morfolojik bölgelemeler analizi yapılmıştır. Bu analiz kentin tarihsel değişimini veya kentin tarihsel katmanlarını tek bir haritada görmemizi sağlamaktadır. Conzen’in çalışmalarının en büyük başarısı kronolojik olarak yerleşmelerin haritalarının oluşturulmuş olmasıdır. Morfolojik bölgelemeler ile birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü kademe olarak tanımlanan hiyerarşik düzen sistemleri tanımlanmaktadır. Conzen tarafından ortaya koyulan bu terminoloji ile kent parçaları alansal büyüklüğe göre sınıflandırılır. Bir bütün olarak Tarihi Yarımada, kentin gelişimini sınırlayan şehir surlarıyla birlikte eski yerleşim bölgesini oluşturmakta ve ilk kademe olarak gösterilmektedir. İkinci kademe sınırlar genetik plan birimlerinden elde edilir. Üçüncü kademenin tanımlanması için ise en önemli değişkenlerden birisi arazi kullanımıdır. Son olarak, yapı tipleri ve yapı blokları / parselleri analitik haritasından elde edilen en küçük “morfo-tip”ten dördüncü kademeler belirlenmiştir. Şekil 3’de yer alan harita morfolojik bölgeleri ve arazi kullanımını göstermektedir.

Çalışma alanı içerisinde, tarihi yapıların fazla olduğu alanlar, yeni planlanan alanlar, kent surlarına yakın olan alanlar ve ticari kullanım alanlarının parsel büyüklükleri, bina tipleri farklılık göstermektedir. Buna göre bu alanlar farklı özelliklerine göre ayrılmışlardır. Birinci kademe Roma, Bizans, Osmanlı dönemlerini içinde bulunduran eski kent bütünü yani Tarihi Yarımada olarak gösterilmiştir. 2. kademe için genetik plan tipleri baz alınmıştır ve çalışma alanında 4 farklı alan elde edilmiştir. Bunda dikkat edilen nokta alanların gelişim evreleridir. 3. kademe hem genetik plan tipleri hemde arazi kullanımını baz alınarak belirlenmiştir. Buna göre farklı kullanım alanları, farklı sokak dokusuna sahip alanlar ayrı bölgeler olarak işaretlenmiştir. 34 adet 3. kademe belirlenmiştir. Bu bölgeler içerisinde yer alan özel yapılar ve yapı blokları 4. Kademe olarak işaretlenmiştir ve 112 adet 4. kademe belirlenmiştir.

Şekil 3. Morfolojik bölgeler.

Mekan Dizimi

Mekan dizim yöntemi yapılaşmış çevrenin tanımlanması için kullanılan ve insan davranışları ve mekan arasındaki ilişkiyi kuran bir teori ve yöntemdir. Bu ilişkileri sayısal bağlantılar yoluyla analiz eder. Morfolojik analizler kapsamında kullanılacak olan mekan dizimi yöntemi aksel veya segment (yol parçası) haritalarının oluşturulup analiz edilmesine dayanmaktadır. Aksel harita çizilen çizgiler ile kesintisiz hareket ve görüş sağlayan en uzun ve en az çizgi ile kent dokusunu tanımlamaktadır. Ancak Ratti, aksel çizgilerin kent yapısını ve mekanı tanımlamada yetersiz olduğu dile getirilmiştir. Bunun üzerine Turner orta çizgileri verilerini kullanarak mekan dizimi yöntemine yeni bir model getirmiştir (Turner, 2007). “Segment analizi” aksel analizlere göre daha iyi sonuçlar vermiştir. Özellikle organik dokunun olduğu alanlarda segment haritası mekanı daha iyi ifade ettiği dile getirilmiştir. Bu çalışma için tüm Tarihi Yarımada için segment haritası oluşturulmuştur. Bu haritalar UCL Depthmap programı kullanılarak analiz edilmiştir. Oluşturulan bu haritalar Pervititch haritalarından ve günümüz halihazır haritalarından yola çıkılarak oluşturulmuştur. Morfolojik değişimler için farklılıkları ve benzerlikleri ortaya koymak amacıyla; global ve lokal ölçekte entegrasyon değerlerine bakılmıştır.

1922-1945 ve 2016 yıllarına ait haritalara bakıldığında Fevzi Paşa caddesinin en fazla entegrasyon değerine sahip olduğu ve hiç değişmediği söylenebilir. Ayrıca yeni düzenlenmiş olan Fatih Camii ve çevresinin de entegrasyon değerleri oldukça yüksektir. Her iki döneme bakıldığında yeni açılan bulvarların alandaki entegrasyon değerlerinde kaymalara sebep olduğu gözlemlenebilmektedir. Buna göre kuzey-güney bağlantılarında Atatürk bulvarı oldukça yüksek entegrasyona sahiptir. Mahalleler bazında bakıldığında ise

Süleymaniye Camii ve çevresinin alandaki en entegre bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. Lokal ölçekteki entegrasyon haritaları değerlendirildiğinde; 1922-1945 yıllarına ait haritada öne çıkan Fener-Balat ve Cibali bölgelerinin 2016 yılında bağlantılarının zayıfladığı ve yine Süleymaniye Camii ve çevresinin bu ölçümlerde de öne çıktığı görülmektedir.

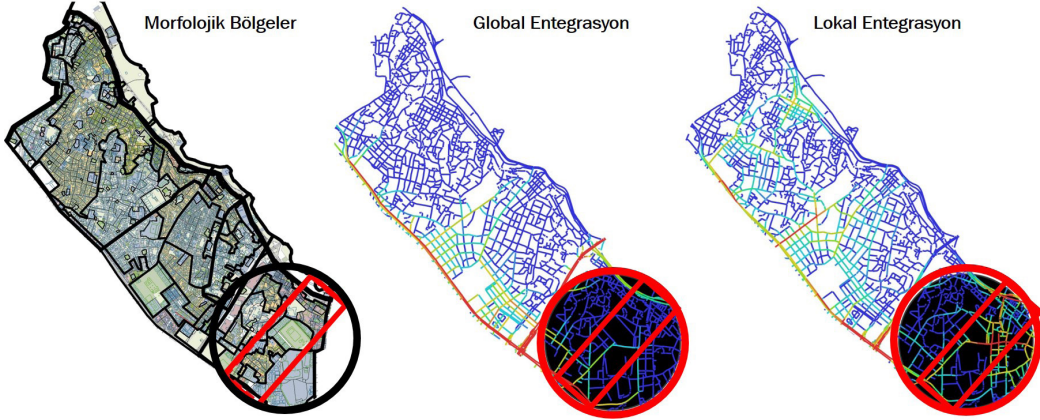
Şekil 4. Global entegrasyon haritası.

Şekil 5. Lokal entegrasyon haritası.

Bütünleştirilmiş Analizler

Conzen’in yönteminden elde edilen morfolojik bölgelemeler ve mekan dizimi haritaları karşılaştırıldığında, çalışma alanı içerisindeki en eski kent dokusuna ait alan ve kentin geri kalanı ile en entegre alan olarak Süleymaniye Camii ve çevresi çıkmaktadır. Bu sonuçlar baz alındığında, Süleymaniye bölgesi yıllar içerisinde önemini her zaman korumuştur. Osmanlı döneminde ulema sınıfının bu bölgeye yerleşmeye başlamasıyla değer ve önem kazanan bu alan, aynı zamanda en fazla tarihi eserlere ev sahipliği yapmaktadır.

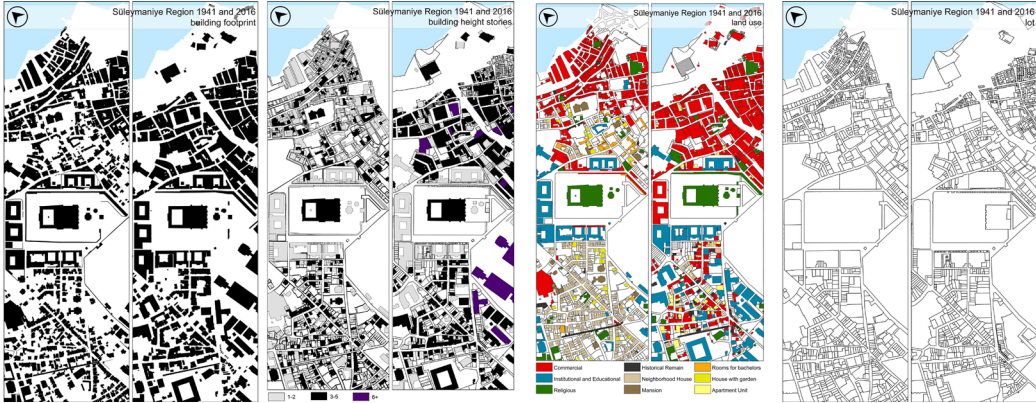

Şekil 6. Bütünleşik analizler (Conzen - Mekan dizimi).

Tipomorfolojik Yaklaşım

Tipomorfolojik yaklaşım oldukça detaylı analizleri kapsamaktadır. Anna Vernez Moudon tarafından da çalışmalarında sıkça kullanılan bu yöntem kentsel biçimin fiziksel yapısını anlamak için farklı ölçeklerde çalışmalar yaparak kenti en üst ölçekten bina ölçeğine kadar analiz etmektedir. Bu çalışma için Conzen ve mekân dizimi yöntemi kullanılarak belirlenen Süleymaniye Camii ve çevresi seçilmiştir.

Moudon'un araştırmaları temel alınarak yapılan bu çalışmada; parsel dokusu, bina dokusu, bina-parcel ilişkisi, arazi kullanımı ve bina kat yükseklikleri analiz edilmiştir. Buna göre alanın genelinde sahil şeridinde yeni yol açılmasıyla birlikte hal bölgesinin alandan temizlenmesi sonucu fiziksel dokunun değiştiği ortaya çıkarılmıştır. Bunun yanı sıra bölgede yer alan İstanbul Üniversitesi'nin yayılımcı politika izleyerek alanda yayılması ile birlikte eski parsel ve bina dokusu tamamıyla değişmiştir.

Şekil 7. Parsel dokusu, bina dokusu, kat sayısı ve arazi kullanım analizleri.

Arazi kullanımı seçilen alanın en temel özelliklerini göstermektedir. Buna göre arazi kullanımı konut alanları, ticari alanlar, dini alanlar, resmi veya donatı alanları ve tarihi kalıntılar olmak üzere 5 ana grupta incelenmiştir. Ayrıca konut alanları, öne çıkan konut tiplerine göre ayrılmıştır. Bunlar konaklar, bekar evleri, mahalle evleri, bahçeli evler ve apartman binalarıdır. Ticari alanlar bölgenin kuzeyinde yani Haliç kıyılarında yoğunlaşmıştır. Konut alanları 1941 yılında bölgenin kuzey tarafında yoğunlaşırken 2016 yılına gelindiğinde bu

alanın eğitim ve resmi binalarla dolduğu karşılaştırmalı analizler ile ortaya konmaktadır.

Moudon çalışmalarında evleri ve odaları detaylı olarak analiz etmiştir. Analizin amacı şehrin mimari özelliklerini tanımlamaktır. Bu çalışma iki boyut içermektedir; birincisi fiziksel unsurlar (evler ve odalar), ikincisi ise bu unsurları şekillendiren kurallardır (mülkiyet, dolaşım vb.) (Moudon, 1982). Osmanlı devri konut dokusunun en önemli özelliklerinden birisi parsel dokusu ve binaların parsel içindeki konumlarıdır. Bunlara göre parsel dokusunda oluşan bahçe-avlu yapı elemanları ev planlarını saran ancak merkezci bir etkisi olmayan bir oluşumdur. Parsel tipleri analizine bakıldığında dikdörtgen, üçgen ve L-şeklinde farklılaşan 3 farklı parsel dokusu bulunmuştur. Bu dokular parsel genişliklerine göre dar, geniş ve çok geniş olarak gruplandırılmıştır. Parsel genişliklerine göre binaların yan yana biçimleniş sıra ev, bitişik nizam ev veya ayrı nizam ev tiplerini oluşturmaktadır. Bina tipolojilerini belirlemek üzere parsel-bina ilişkisi bina-yol ilişkisi, binanın oda sayısı, kat sayısı ve çıkma tipleri ayrı ayrı incelenmiştir. Buna göre parseller dar, geniş ve çok geniş olmak üzere 3 farklı büyüklüktedir. Binalar parsel içerisinde on sokağa dayalı, komşu parsel ve sokağa dayalı veya parsel ortasında bulunabilir. Oda sayılarına bakıldığında katta minimum 2 oda maksimum 6 oda olduğu görülmektedir. Kat sayıları ise konut binaları için 2 ile 4 kat arasında değişmektedir. Üst kat çıkmaları düz, açısız ve pahlı (köşegenli) olmak üzere 3 tiptir. Bunlar binaların orta veya kenar kısımlarında bulunabilirler (Şekil 8).

Location of Building	Adjacent to Street	Adjacent to next lot one sided	Adjacent to next lot and street	Adjacent to lot three sided	Middle of Lot
Height of Building	2-Stories	2-Stories +ground floor	3-Stories	3-Stories +ground floor	4-Stories
Location of Projecting Rooms	Straight located middle	Straight located edge	Anguled located middle	Anguled located edge	Bevelled located middle
Hall Type of Building	Hall on the middle and back	Hall on the corner	Hall on the edge	Hall on the back	Hall on the middle

Şekil 8. Bina tipleri detaylı analiz tablosu.

İstanbul'un özellikle 19 yy. sonrasında Avrupa'nın etkisi altında kalmıştır. Süleymaniye bölgesinde de pek çok ahşap sivil mimari örneğiyle karşılaşılmaktadır. Genellikle kapalı sofa tipleri egemendir. Sedat Hakkı Eldem'e göre Mekansal biçimlenme açısından Türk evlerin temel özelliği odayı ana birim olarak ele almasıdır (Eldem, 1984). Odalar en sade biçimle tasarlanmakta ve genellikle kare veya dikdörtgen planlıdır. Yine Sedat Hakkı Eldem'in yapmış olduğu Türk evi çalışmasına göre oda plan tiplerinde ne kadar önemliyse sofa biçimlenişleri de bir o kadar önemlidir. Sofalar kent meydanları gibi bina içerisindeki sirkülasyonun sağlandığı alandır.

Osmanlı ev tasarımı 1950’li yıllardan önce baskın olmuş ve hala bölgenin bir kısmını karakterize etmektedir. Cumhuriyet döneminden sonra göç ile beraber bina tipleride değişmeye başlamıştır. Önceleri tek ailelerin yaşadığı mahalle evler ve konaklar varken nüfusun artması ile birlikte tek aileli evlerden çok aileli ev düzenine geçilmiş ve apartmanlaşma bu bölgede de başlamıştır. 1950’lerden itibaren, bölgede ve şehrin diğer kısımlarında çok sayıda yeni bina inşa edilmeye başlanmıştır. Yeni tip betonarme apartman binaları bölgede belirmiştir.

Son olarak yapılan analizlere göre konut dokusunda parsel ve bina ilişkileri baz alınarak 3 farklı tip belirlenmiştir. Daha detaylı bir analiz için her bir binanın oda organizasyonunun bilinmesi gerekiyordu, ancak tüm Süleymaniye bölgesi için bu bilgiler yeterince elde edilemedi. Yapılan analize göre 1. Tip konutlar; dar ve geniş dikdörtgen parsellerde yer almaktadır. 2. tip konutlar; dar ve geniş L-şeklindeki parsellerde bulunmaktadır. Diğerleri ise çok geniş veya üçgensel parsellerde yer almaktadır. Buna göre yıllar içerisindeki değişime bakıldığında 3. Tip binaların arttığı gözlemlenmiştir.

Sonuç

Bu çalışma gelecekteki araştırmalar için çeşitli fırsatlar ortaya koymaktadır. Özellikle, tarihsel belgeleri ve doğrudan kanıtlarla birlikte CBS’nin kentsel öğeleri haritalamak ve analiz etmek için nasıl kullanılabileceğini göstermektedir. Aynı zamanda tarihsel-coğrafi yaklaşımın, mekan dizimi yönteminin ve tipomorfolojik analizlerin kent araştırmacıları için çok değerli olabileceğini göstermektedir. Bu araştırma, Tarihi Yarımada kentsel biçim yönetimi ve tarihi koruma planlaması konularında yeni bir bakış açısı sunmaktadır. Şehir, farklı uygarlıklardan bir birikim süreci ile önemli değişimlere uğramıştır. Ancak, kentsel morfoloji çalışmaları ve pratik planlama süreci arasındaki zayıf bağlantı nedeniyle, yapılaşmış form analizinin çoğu, kentsel mirasının kapsamlı bir ihmali olduğunu göstermektedir. Bu araştırma, kent biçiminin dönüşümünü göstermek ve teorik araştırma ve pratik planlama stratejilerini birleştirmek için potansiyel olasılıklar bulma şansı sağlamıştır. Son olarak, bir şehir okumasında tasarımcılara ve planlamacılara yardımcı olmak için kullanılabileceği umulmaktadır.

Kaynaklar

Conzen, M. (1960). *Alnwick, Northumberland: A Study in Town-plan Analysis*, Institute of British Geographers London: Publication, George Philip.

Conzen, M. and Conzen, M. (2004). *Thinking about Urban Form: Papers on Urban Morphology, 1932- 1998*, Peter Lang.

Eldem, S.H. (1984). *Türk evi: Osmanlı dönemi*, Türkiye Anıt, Çevre, Turizm Değerlerini Koruma Vakfı.

Gauthiez, B. (2004). *The history of urban morphology*, 8(2), 71–89.

Gu, K. (2010). Urban morphological regions and urban landscape management: The case of central Auckland, New Zealand, *Urban Design International*, 15(3), 148–164.

Hillier, B. (1996). *Space is the machine: A configurational theory of architecture*, Cambridge University Press, Cambridge.

Koc, A. (2018). *Morphological techniques for assessing urban form of Istanbul’s historical*

peninsula. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.

Koç A. & Kubat A.S. (2018). Morphological Technics for Assesing Urban Form for Istanbul's Historical peninsula. Book of Abstracts. 25th ISUF International Conference: Urban Form and Social Context: from traditions to newest demands. Krasnoyarsk 2018, 5-9 July / ed.: I. Kukina, I. Fedchenko, Ia. Chui. – Krasnoyarsk: Sib. Feder. University, Rusya.

Kubat, A.S. (1997). Morphological Characteristics of Anatolian Fortified Towns. *Environment & Planning B: Planning & Design*, 24, 95 - 123, published by Pion Limited, UK.

Kubat, A.S. (1999). Morphological History of Istanbul. *Urban Morphology–Journal of the International Seminar on Urban Form (ISUF)*, 3 (1), 28-41, Design and Print Unit, University of Central England, Birmingham. UK.

Kubat, A. S., Yasushi A., Istek C. (2001). Characterization of the street networks in the traditional Turkish urban form. *Environment and Planning B: Planning & Design*, 28(5), 777-795, Pion Limited, UK.

Kubat, A. S. (2010). Study of Urban Form in Turkey. *Urban Morphology: Journal of International Seminar on Urban Form*, 14(1), 31-48, UK.

Kuban, D. (2010). *Kent ve Mimarlık Üzerine İstanbul Yazıları*, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları.

Moudon, A. (1982). *Built for Change: Urban Architecture in San Francisco*, A.V. Moudon, Urban Design Program A1-15, University of Washington.

Moudon, A.V. (1997). Urban morphology as an emerging interdisciplinary field. *Urban morphology*, 1(1), 3–10.

Oliveira, V., Monteiro, C. and Partanen, J. (2015). A comparative study of urban form. *Urban Morphology*, 19(1), 73–92.

Turner, A., (2007). From axial to road-centre lines: a new representation for space syntax and a new model of route choice for transport network analysis. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 34, 539–55.

Whitehand, J.W. (2007). Conzenian urban morphology and urban landscapes. *International Space Syntax Symposium*, volume 6.

Whitehand, J., Gu, K., Conzen, M.P. and Whitehand, S.M. (2014). The typological process and the morphological period: a cross-cultural assessment. *Environment and Planning B: Planning and Design* 41(3), 512–533.